

Галина Гандзілевська

ЖИТТЄВІ СЦЕНАРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ

(психолого-акмеологічний дискурс)

Монографія

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2018

УДК [159.922.6:37.015.3:316.6]=054.72(477)
ББК 88
Г 19

*Рекомендовано до друку вченою радою Національного університету
«Острозька академія» (протокол № 9 від 25 січня 2018 року)*

Рецензенти:

Москалець Віктор Петрович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та клінічної психології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Томчук Михайло Іванович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти»;

Засєкіна Лариса Володимирівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та соціальної психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Гандзілевська Г. Б.

Г 19 Життєві сценарії українських емігрантів (психолого-акмеологічний дискурс) : монографія. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018. 458 с.

ISBN 978-617-7328-60-4

У монографії подано результати комплексного дослідження життєвого сценарію як соціально-психологічного феномену в акмеперіоді. Сконцентровано увагу на конструктивних та деструктивних чинниках продуктивної реалізації його акмеологічного потенціалу в умовах еміграції на рівнях адаптації, самореалізації та акмеологізації. Теоретично та емпірично конструюють життєвого сценарію, механізмом ефективної акмереалізації якого виокремлено наративізацію, характеризуються в контексті функцій та гіперфункцій психологічного імунітету. Обґрунтовано технології психолого-акмеологічного супроводу мігрантів, що включають досвід письменників-емігрантів другої та третьої хвилі еміграції.

Для науковців, науково-педагогічних працівників, психологів-практиків, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами психології життєвого сценарію, акмеперіоду, української діаспори та еміграції, наративними та психодраматичними практиками.

УДК [159.922.6:37.015.3:316.6]=054.72(477)
ББК 88

ISBN 978-617-7328-60-4

© Галина Гандзілевська, 2018
© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ЖИТТЄВОГО СЦЕНАРІЮ УКРАЇНСЬКОГО МІГРАНТА	11
1.1. Життєвий сценарій як соціально-психологічний феномен	11
1.2. Життєвий сценарій у системі споріднених понять: філософська та психологічна парадигми	30
1.3. Життєвий сценарій як несвідомий план, форма адаптації та цілепокладання	40
1.4. Розгортання життєвого сценарію українського емігранта крізь призму соціокультурної адаптації	63
Висновки до розділу I	85
РОЗДІЛ II. ПСИХОЛОГО-АКМЕОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЖИТТЄВОГО СЦЕНАРІЮ УКРАЇНСЬКОГО МІГРАНТА	88
2.1. Реалізація життєвого сценарію особистості в акмеперіоді як психологічна проблема	88
2.2. Теоретико-прогностична модель формування життєвого сценарію ..	98
2.3. Акмеологічна модель реалізації життєвого сценарію емігранта залежно від типу міграції	112
Висновки до розділу II	125
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄВИХ СЦЕНАРІЇВ ЕМІГРАНТІВ В АКМЕПЕРІОДІ	128
3.1. Обґрунтування методичного забезпечення та процедури емпіричного дослідження	128
3.2. Життєвий сценарій мігранта в умовах вимушеної міграції	138
3.3. Психологічні бар'єри соціокультурної адаптації українських транс-мігрантів в акмеперіоді	145
3.4. Акмеологічні ресурси та бар'єри життєвих сценаріїв творчої еміграції	164
Висновки до розділу III	209

РОЗДІЛ IV. АКМЕОГРАМИ ЖИТТЄВИХ СЦЕНАРІЇВ ЛІДЕРІВ ЛІТЕРАТУРНИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ	215
4.1. Обґрунтування методів реконструювання сценарного розвитку в акмеперіоді лідерів літературних об'єднань	215
4.2. Акмересурси життєвих сценаріїв перших письменників-емігрантів	221
4.3. Акмеологічний простір літературних об'єднань другої та третьої хвилі еміграції	250
4.4. Реалізація життєвих сценаріїв лідерів літературних об'єднань в акмеперіоді	274
4.4.1. Акмеограма життєвого сценарію Юрія Липи	275
4.4.2. Акмеограма життєвого сценарію Євгена Маланюка	285
4.4.3. Акмеограма життєвого сценарію Уласа Самчука	295
4.4.4. Особливості реалізації життєвого сценарію в акмеперіоді Григорія Костюка	304
4.4.5. Акмеограма та ресурси життєвого сценарію Дмитра Нитченка	315
Висновки до розділу IV	332
РОЗДІЛ V. ПСИХОЛОГО-АКМЕОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД МІГРАНТА ЗАЛЕЖНО ВІД ТИПУ МІГРАЦІЇ	335
5.1. Акмересурси життєвих сценаріїв у творах сучасних письменників-емігрантів	335
5.2. Принципи розробки акметренінгу для українських емігрантів та особливості його застосування	348
5.3. Щоденник психологічної самопомоги для мігранта: «Як знайти акмересурс»: результати апробації	360
Висновки до розділу V	371
ВИСНОВКИ	373
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	378
ДОДАТКИ	429

ВСТУП

Нестабільна політична, соціально-економічна ситуація в Україні, активна міжнародна академічна та професійна мобільність сучасних українців, викликала підвищений інтерес психолого-педагогічної науки до проблеми соціокультурної адаптації мігрантів та коадаптації сторони, яка їх приймає. Спрогнозована соціологами у 2013 році п'ята хвиля еміграції нині набирає обертів. Чисельність українців, що проживають в інших країнах, невпинно зростає. Відтак, виникає проблема збереження етнопонаціональної ідентичності в умовах акмереалізації мігрантів. Особливе значення надається вивченню акмебар'єрів та прихованих резервів особистості для максимальної самореалізації в інокультурному середовищі. Враховуючи те, що трансформація ідентичності в умовах міграції супроводжується втратою ресурсів, актуалізується потреба у вивченні чинників процесу відновлення та примноження їх у розрізі розгортання життєвого сценарію, який, інтегруючи індивідуальний та соціокультурний досвід, створює відчуття впевненості та безпеки щодо майбутнього. Для моделювання стратегій успішної соціокультурної адаптації мігрантів, створення програм психолого-акмеологічного супроводу, підтримки та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб вагомим значення набуває вивчення життєвого досвіду письменників-емігрантів, зокрема представників другої та третьої хвилі еміграції, наративи яких можуть репрезентувати стратегії пристосування до навколишнього середовища, чинники та умови формування адаптаційного, акмеологічного та екзистенційного ресурсів. Розуміння конструктивного й деструктивного потенціалів життєвого сценарію може націлити психологів на нові дослідження в напрямку акмеологізації представників зовнішньої й внутрішньої міграції та надання їм ефективної психолого-акмеологічної допомоги у складних життєвих ситуаціях.

На сьогодні вивчення проблеми життєвих сценаріїв в Україні набуває активного розвитку. Життєвий сценарій сучасними вітчизняними дослідниками вивчається в контексті родових сценаріїв (Л. Гридковець та ін.), статевих та гендерних особливостей (Т. Камбалова, Н. Клименко та ін.), у полі наукового інтересу є мотиваційні чинники творення життєвого сценарію особистості (Л. Карагодіна та ін.), репрезентація життєвих ролей у свідомості особистості (А. Одинцова та ін.), умови проектування життєвого сценарію (П. Жебелева та ін.), особливості формування життєвих планів та усвідомлення життєвих сценаріїв у юнацькому віці (Т. Костіна, М. Гладкевич та ін.) тощо. Слід зазначити, що на відміну від потрактування цього феномену представниками західної психології, зокрема засновником концепції транзактного аналізу Е. Берном та його послідовниками (В. Джойнс, Т. Кейлер, Й. Стюарт, К. Штайнер та ін.), які роблять акцент на пріоритетність несвідомого у плануванні життя, у сучасній вітчизняній психології сконцентровано увагу переважно на свідомому життєконструюванні. У зв'язку з цим центральними психологічними проблемами, які цікавлять сучасних українських науковців є пошуки ефективних методів процесу усвідомлення індивідом свого життя (І. Березко, І. Давиденко, П. Жебелева, В. Жигирева, О. Колобовнікова, Т. Костіна, О. Матвієнко та ін.), вибір життєвих стратегій для його творчого аксіологічного та саногенного проектування (З. Карпенко, С. Максименко, І. Маноха, І. Пасічник, Т. Титаренко, В. Ямницький та ін.), технології оптимізації соціально-психологічних практик моделювання й розбудови життєвого шляху (П. Горностай, В. Климчук, М. Смульсон, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.), зокрема розуміння та інтерпретації життєвого досвіду особистісного зростання засобами нарративізації у віковому діапазоні (В. Андрієвська, І. Березко, І. Гудінова, С. Гуцол, О. Зазимко, О. Зарецька, І. Лебединська, М. Смульсон, Т. Титаренко, Н. Чепелева, О. Шиловська, Л. Яковенко та ін.), репрезентації суб'єктивної картини світу та сенсу життя в наративах (Я. Григор'єва, О. Марута, В. Черноіваненко та ін.). Водночас вирішуються питання, пов'язані зі стратегіями проектування життєвого шляху та організацією життєвого простору й досвіду (Ю. Гончаренко, О. Гріньова, І. Кукуленко-Лук'янець, О. Клименко, С. Крутько, О. Матвієнко, О. Полунін, М. Семиліт, Н. Фалько, М. Швалб, Я. Ягнюк та ін.); вивчається проблема прийняття життєвих рі-

шень особистістю (О. Санніков та ін.) та життєвих альтернатив (О. Михайлова та ін.), зокрема переживання життєвого вибору, кризи середнього віку та прийняття рішень у дорослому віці (О. Блюм, О. Бретман, Л. Дикіна та ін.), розвиток і реалізація життєвого потенціалу особистості (Л. Левіт та ін.).

Однак, попри наявний інтерес психології до феномену життєвого сценарію, бракує досліджень, присвячених вивченню особливостей його реалізації в акмеperiodі – у віковий період життєвого шляху, найбільш сензитивний для продуктивної реалізації життєвої програми особистості, її акмеологічного потенціалу (В. Гладкова, У. Гуменюк, С. Пожарський, І. Шестопал, В. Ямницький та ін.). Проблеми акмеологізації особистості в Україні здебільшого висвітлюються у педагогічних дослідженнях. Водночас слід відмітити й результати психолого-педагогічних напрацювань, де успішність акмерозвитку та акмереалізації особистості вивчається в контексті готовності особистості до вікових змін (О. Лазорко та ін.), життєтворчої активності в дорослому віці (С. Молодиченко, І. Шестопал, В. Ямницький та ін.), наявності чи відсутності психологічних бар'єрів творчого потенціалу особистості (У. Гуменюк, Н. Кузьміна, С. Максимова, Л. Міщиха та ін.). Поодинокі психологічні дослідження акмеperiodу та активність педагогічної науки у вивченні чинників самореалізації та акмеологізації вимагають нового погляду на процес досягнення вершинного розвитку особистості, зокрема крізь простір життєвого сценарію, що й спрямувало наш науково-практичний інтерес.

У полі вітчизняних наукових зацікавлень останнього десятиліття чільне місце займають крос-культурні дослідження (С. Федько та ін.), проблеми міжкультурної адаптації, зокрема мовленнєва адаптація (І. Тарасюк та ін.), поведінка в інокультурному середовищі (О. Іванченко та ін.), трансформаційні процеси (А. Борисова та ін.), копінг-поведінка (Н. Родіна та ін.) тощо; актуальними є проблеми трудових мігрантів та їхніх дітей (О. Блинова, І. Крупнік та ін.), стратегії життєвої успішності внутрішньо переміщених осіб (І. Боровинська та ін.), чинники адаптації, зокрема роль життєстійкості в цьому процесі (В. Панченко, Т. Ларіна та ін.). Помітний інтерес і до становлення психологічної думки в українській діаспорі ХХ століття (А. Маслюк та ін.) тощо.

Однак нерозв'язаними залишаються питання успішної акмеологізації мігрантів в інокультурному середовищі. Це, своєю чергою, підсилює потребу у виокремленні узагальнювального поняття життєвого сценарію в умовах акмерозвитку особистості, концептуалізації проблеми його реалізації в акмеперіоді мігрантів з урахуванням дискусійних поглядів щодо ролі різних рівнів психіки індивіда в його життєплануванні та акмереалізації крізь призму пристосування до змінених обставин. Недостатнє теоретичне та емпіричне вивчення окресленої проблеми свідчить про актуальність та практичну потребу в її системному дослідженні. А тому **метою дослідження**, виконаного в межах науково-дослідної теми кафедри психології та педагогіки Національного університету «Острозька академія» «Теоретико-експериментальне дослідження особистості українського інтелігента» (державний реєстраційний номер 0115U002774), є розробити прогностичну модель життєвого сценарію індивіда та теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити психологічні особливості його реалізації в акмеперіоді крізь призму соціокультурної адаптації мігранта.

Концептуальна ідея праці полягає в тому, що **життєвий сценарій, як когнітивно-емоційне новоутворення ідентифікації індивіда, прогнозує поведінкові стратегії відповідно до внутрішньої моделі власного Я у вимірі психологічного імунітету на рівнях адаптації, самореалізації та акмеологізації, виражає життєву позицію та включає акмебар'єри й акмепотенціал, необхідний для соціальної взаємодії в досягненні акмецілі в умовах еміграції**. Ця концептуальна ідея ґрунтується на загальних принципах розвитку особистості Г. Костюка та психології розгортання мисленнєвих процесів І. Пасічника, аналітичної психології К. Юнга, генетичному та структурно-генетичному підходах життєздійснення та життєтворення (С. Максименко, Т. Титаренко), психологічних моделях цілепокладання Ю. Швалба та аксіогенезу З. Карпенко. Дослідження процесу організації сценарного простору життя у віковій динаміці забезпечили праці Е. Берна, К. Штайнера, Й. Стюарта, В. Джойнса, Е. Еріксона, Ш. Бюлер, Г. Крайг, М. Куна, Р. Каламаж, Г. Католик, Л. Міщихи, В. Москальця, М. Савчина, Т. Яблонської та ін., зокрема в акмеперіоді – У. Гуменюк, Т. Титаренко, В. Ямницького, І. Шестопаля та ін., з урахуванням ментальних особливостей цього процесу – Є. Глива,

О. Кульчицького, М. Павлишина, Б. Цимбалістого, Б. Шлемкевича та ін. Для вичення чинників оптимізації реалізації життєвого сценарію мігранта вагоме значення мали дослідження сучасної гештальт-психології та психодрами (О. Григор'єва, П. Горностай, О. Колобовнікова, М. Ляхова, І. Погодін, А. Полетаєва та ін.), когнітивного підходу (У. Гуменюк, Л. Засєкіна, Р. Каламаж, І. Пасічник та ін.), нарративного способу осмислення життєвого досвіду особистості (М. Смульсон, Т. Титаренко, Н. Чепелевої та ін.), у яких наголошено на можливостях усвідомлення ресурсного потенціалу життєвого сценарію та корекції його деструктивної складової.

Діагностичний інструментарій праці ґрунтований на стандартних методах емпіричного дослідження компонентів життєвого сценарію, спрямованих на виокремлення деструктивних сценарних установок українських емігрантів, сформованих під впливом заборон і драйверів батьків у дитячому віці (опитувальник ранніх дитячих рішень С. Максимової, що є модифікованим варіантом методики В. Петровського «Дитячі думки» (адаптований українською мовою (Г. Гандзілевська, У. Нікітчук)); оцінці складових готовності до змін, які мають значення у формуванні адаптаційного ресурсу особистості (опитувальник «Особистісна готовність до змін», розроблений Ролніком, Хезером, Голдом та Халом в адаптації Н. Бажанової та Г. Бардієр); вивченні емоційного комфорту особистості (шкала суб'єктивного благополуччя (Г. Перуе-Баду; адаптація М. Соколової); виявленні рівня й типу адаптації емігрантів до інокультурного середовища, з урахуванням специфіки їх минулого досвіду (опитувальник адаптації особистості до нового соціокультурного середовища (за Л. Янковським); вивченні переживань індивідом онтологічної значущості життя – центрального ресурсу акмепотенціалу життєвого сценарію (тест смисложиттєвих орієнтацій (Д. Леонтьєв), що є адаптованою версією теста «Ціль у житті» Дж. Крамбо й Л. Махоліка); виокремленні психологічної позиції особистості (методика Дж. Пауелла «Повнота життя»); дослідженні міри реалізації домінуючих інстинктів та провідних архетипів (опитувальник В. Гарбузова та тест на самооцінку «12 архетипів» (К. Пірсон і М. Марк)), здатності до акмеологізації (опитувальник щодо самооцінки життєстійкості (модифікація опитувальника Фольверга на контактність Т. Ларіної). Крім того, для психологічної реконструкції динаміки реалізації життєвого сценарію акмеособистості діагностичний

інструментарій дослідження включає *методи описової психології*, зокрема психолого-біографічний та сценарний аналіз біографій видатних українських письменників-емігрантів, герменевтичний, наративний, контент- та інтент-аналізи їхніх творчих продуктів.

Монографія складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (609 позицій, із них – 44 іноземними мовами) та трьох додатків на 28 сторінках).

Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок,
Є тисячі ланів, але один лиш мій.

В. Симоненко

Зі щирою вдячністю своєму науковому та життєвому наставнику проф. І. Пасічнику, викладачам і студентам Національного університету «Острозька академія», українським емігрантам, які взяли участь у дослідженні, присвячую цю працю своєму роду, продовження якого вбачаю в донецькій Маргаритці.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ЖИТТЄВОГО СЦЕНАРІЮ УКРАЇНСЬКОГО МІГРАНТА

1.1. Життєвий сценарій як соціально-психологічний феномен

Поняття «життєвий сценарій» (ЖС), запропоноване основоположником транзактного аналізу Е. Берном у 60-их роках ХХ століття, як несвідомий план життя є в полі інтересу різних галузей науки. Основною спільною характеристикою цього поняття в міждисциплінарній парадигмі є його задатність впорядковувати минуле, сучасне й майбутнє (Н. Пряжніков¹, Л. Губарева², І. Мізінова³). Сміслову схожість цього фе-

¹ Пряжніков Н. С. Профессиональное самоопределение : теория и практика. Москва, 2007. 189 с.

² Губарева Л. А. Зависимость ведущего сценария от отношения к смерти. *Проблемы здоровья личности в теоретической и прикладной психологии* : материалы междунар. науч.-практ. конф. / под ред. Н. А. Кравцовой. Владивосток, 2011. С. 104–111.

³ Мизинова А. И. Жизненные сценарии личности : основные подходы к рассмотре-

Наукове видання

Галина Борисівна Гандзілевська

**ЖИТТЄВІ СЦЕНАРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ
(психолого-акмеологічний дискурс)**

Монографія

Технічний редактор *Роман Свинарчук*
Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*
Художнє оформлення обкладинки *Романа Свинарчука*
Коректор *Зоряна Годунок*

(В оформленні обкладинки використано репродукцію картини української художниці та письменниці емігрантки Тамари Ганенко)

Підписано до друку 1 лютого 2018 року.

Формат 42х30/4 Ум. друк. арк. 26,62. Обл.-вид. арк. 25,76.

Наклад 500 пр. Зам. № 12а.

Папір офсетний. Друк офсетний Гарнітура Times New Roman.

Оригінал-макет виготовлено у видавництві

Національного університету «Острозька академія»,

Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ№ 1 від 8 серпня 2000 року

Видавець СПД Свинарчук Р.В.

Тел. (+38068) 68 35 800, e-mail: 35800@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.